

УДК 342.4

DOI 10.33244/2617-4154.1(10).2023.37-44

О. В. Чернецька,

канд. юрид. наук, доцент,

Державний податковий університет

e-mail: lena_chernetska@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-8303-334X

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ І КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ

Стаття присвячена теоретико-методологічним засадам конституціоналізму та Конституції України, а також окремим аспектам їх співвідношення. Досліджується поняття конституціоналізму як складного політико-правового явища та системоутворюючої категорії конституційного права. Акцентується увага на конституціоналізмі як системі ідей і принципів, витоками якого є європейська наукова правнича думка. Конституціоналізму відводиться особливе місце в системі конституційно-правового регулювання суспільних відносин, оскільки основи конституціоналізму відображені насамперед у нормах та принципах конституції держави. Звертається увага на основні складові аспекти взаємовідношення конституціоналізму і Конституції України, а також необхідності запровадження нормативних дієвих механізмів стримань та противаг, пов'язуючи в такий спосіб конституціоналізм з обмеженням влади. Аналізується співвідношення конституціоналізму та Конституції України та їх сучасне праворозуміння в умовах української державно-правової дійсності. Власне, конституціоналізм як категорія має своє формальне вираження як норматив, який має практичне втілення в конституційній устрій держави.

Автором обґрунтовується потреба в усвідомленні сутності та значення основ конституціоналізму як політико-правового явища, необхідність реального втілення основ сучасного європейського конституціоналізму в державно-правову дійсність українського державо – та правотворення, зокрема потреба у проведенні подальшої інституційної реформи системи державної влади в Україні для забезпечення балансу та рівноваги принципу розподілу влад як основи подальшого демократичного розвитку Української держави, а також належного втілення принципу верховенства права, який є основою конституціоналізму в цілому.

Ключові слова: конституціоналізм, Конституція України, верховенство права, конституційність, парламентаризм.

Мета статті. Попри сучасне становище державно-правової дійсності, а саме боротьби держави та українського народу проти військової агресії російської федерації, Україна як цивілізована європейська держава в післявоєнний час має продовжити та

пройти шлях цивілізаційних конституційних перетворень. Адже конституціоналізм – це явище європеїзованого характеру, оскільки є наслідком розвитку європейської наукової думки та практики конституційно-правового регулювання шляхом прийняття (утвердження) різних форм (джерел права), зокрема і конституційних актів та конституцій держав. Конституційний розвиток країн Європи налічує не одне сторіччя і характеризується чіткою періодизацією. Саме країни континентальної Європи характеризуються прийняттям перших конституцій та конституційних актів, які і до сьогодні мають велике значення, більше того, включені до конституції держави (Декларація прав людини і громадянина, 1789 р.).

Усе це обумовлює доцільність та актуальність наукового аналізу співвідношення конституціоналізму та Конституції України, їх праворозуміння в сучасних умовах.

Постановка проблеми. Сучасний конституційний розвиток України став на шлях зближення з європейськими стандартами і цінностями, що є цілком об'єктивним і закономірним, зважаючи на євроінтеграційні прагнення України (набуття статусу кандидата на вступ до ЄС).

Не буде перебільшенням стверджувати, що правнича наука, зокрема наука конституційного права України, характеризується стрімким розвитком. Підґрунтям наукових досліджень виступають складні політико-правові процеси в Україні, які характеризуються масштабними перетвореннями в суспільному та державному житті, подальшому утвердженні демократичних цінностей, принципів і стандартів. Конституціоналізм, який є надбанням та засадничою цінністю світового цивілізаційного, демократичного розвитку, – це системоутворююча категорія конституційного права, що є рядом ідей, поглядів, які насамперед відображені у нормах конституції держави. Більше того, загальні принципи конституціоналізму є засадничими у вирішенні питань державо та правотворення. І саме тому конституції цивілізованих демократичних держав світу через втілення у своїх приписах основ конституціоналізму закріплюють та визначають конституційний лад держави в такий спосіб, за якого конституція має особливе значення не тільки в правовому сенсі, а й політико-історичному.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій. Теоретико-правові проблеми конституціоналізму як складного соціального феномену та політико-правового явища досліджували українські вчені, зокрема А. Крусян, В. Погорілко, А. Селіванов, В. Тацій, В. Федоренко, Ю. Шемшученко та ін.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто акцентувати увагу на окремих аксіоматичних положеннях щодо сутності та значення конституціоналізму. На думку вітчизняних учених, поняття конституціоналізму безпосередньо пов'язане з реалізацією конституційних норм, втіленням конституційних ідей у практику державного будівництва з рівнем політико-правової культури [7, с. 124]; сучасний український конституціоналізм є складною публічно-правовою системою конституційної організації сучасного суспільства на основі права та демократії, що цілеспрямована на утвердження конституційно-правової свободи особи [4, с. 23].

Визначаючи структуру конституціоналізму, Ю. Тихомиров відносить до його елементів: 1) конституційні ідеї і теорії, що відображають базові цінності суспільства;

2) масову конституційну свідомість громадян; 3) конституційні норми, акти та інститути як нормативно структуроване вираження двох вищезазначених елементів; 4) конституційний порядок як процес і стан реалізації конституційних норм. Останній серед зазначених структурних елементів – конституційний порядок – це та ланка, яка дає змогу знайти відповідь на питання про те, як саме головні постулати доктрини конституціоналізму втілюються в реальній державотворчій практиці та у реальній повсякденній практиці функціонування інституцій громадянського суспільства [2, с. 97].

Власне, є очевидним, що конституціоналізм як політико-правова категорія насамперед опосередковує місце та роль конституції у національній правовій системі, суспільстві, державі, знаходить свій прояв у її верховенстві, а також характер впливу на суспільні відносини. Варто наголосити на тому, що виток конституціоналізму є народний суверенітет, власне, народ як джерело влади (волі) народу, від імені і в інтересах якого ухвалюється конституція держави.

Якщо розвивати наукову тезу про категорію конституціоналізму, то варто зосередити увагу на окремих складових, зокрема конституційна правосвідомість як система конституційних цінностей, або більше того, система поглядів на конституційні цінності. І саме з позицій конституційних цінностей варто акцентувати увагу на тому, що положення преамбули Конституції України в концентрованому вигляді виражають вихідні політико-правові ідеї, які пронизують весь зміст Основного Закону та конституційно ідентифікують його як акт виняткової ваги та значення. Більше того, зміст преамбули Конституції України виокремлює базові конституційні цінності та принципи, зокрема констатування того, що Конституція України ухвалюється Верховною Радою України від імені українського народу, що дає змогу визнати Основний Закон як акт установчої влади українського народу. Саме така кваліфікаційна ознака Конституції України відповідає основоположним принципам конституціоналізму в цілому.

Слушною в контексті вищезазначеного є думка вченого-конституціоналіста, професора А. О. Селіванова, що для народу як суверена установча влада означає право встановлювати єдиний і прийнятний для нього конституційний лад, застосовувати волю громадян у всіх сферах їх участі і необмеженого впливу на державу, яка повинна обслуговувати суспільство, проводити політику в їх інтересах, встановлювати засади демократії і форму правління, закріплюючи права і свободи людини в Конституції України [5, с. 10].

Утім, чи є це на сьогодні правовою аксіомою, стверджувати важко. Підтвердженням слугує практика Конституційного Суду України, який, власне, Рішенням № 20-рп/2010 визнавши таким, що не відповідає Конституції України, Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 червня 2004 р. змінив форму державного правління України. Можна стверджувати про нівелювання конституційного порядку як постулату конституціоналізму в діяльності органу конституційної юрисдикції України. Хоча в Рішенні Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005 міститься твердження, що Конституція України, ухвалена Верховною

Радою України 28 червня 1996 року від імені Українського народу, є вираженням його суверенної волі.

Варто наголосити на тому, що Конституція України виступає нормативно-правовою основою конституціоналізму, оскільки Основний Закон є основоположним і фундаментальним нормативно-правовим актом національної правової системи України, в якому встановлені, визначені та закріплені основи життєдіяльності та взаємодії суспільства, держави, індивіда. Конституція України 1996 року – це віха в українському державо - та правотворенні. Основний Закон став фундаментальною основою та базою для формування в державі, власне, національної правової системи романо-германського типу з усіма притаманними їй якісними характеристиками.

Більше того, Конституція України 1996 р. врахувала досягнення вітчизняної та світової конституційної наукової думки і практики конституційного будівництва. Вона стала втіленням національної ідеї й ментальності українського народу, доказом здатності української нації як політичної та етнічної спільності до державотворення і правотворчості. Основний Закон став програмою подальшого розвитку України у політичному, економічному, соціальному та культурному напрямках і документом для входження України до світового і насамперед європейського співтовариства як рівноправного і повноцінного суб'єкта [1, с. 388].

За своєю сутністю Конституція України є ліберальною, що ґрунтується на ідеології природних і невідчужуваних прав людини, проголошених найвищою соціальною цінністю. Вона відповідає високим світовим і європейським стандартам, втілює у собі основоположні цінності світового конституціоналізму [6, с. 3].

І саме на користь вищезаявленої тези свідчить стаття 8 Конституції України, а саме, що в Україні визнається та гарантується верховенство права. Як стверджують вчені, у його основі лежить визнання першості права як втілення всезагальної справедливості і відображення потреб розвитку перед державою. Право визнається первинним, а держава – вторинною, такою, що може діяти лише у межах права [3, с. 133].

Щодо форми конституціоналізму, який опосередковується через державний та суспільний лад, форми безпосереднього народовладдя тощо. Чинна Конституція України вперше в національній конституційній правотворчості закріплює статус нашої держави як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної та правової. Поряд з цим Основний Закон визначає і регламентує основні інститути держави та суспільства, такі як інститут президентства, інститут парламентаризму, інститут представницьких органів, інститут місцевого самоврядування, тобто найголовніші інститути народного представництва. При цьому важливе місце серед інститутів народного представництва займає інститут представницьких органів. Інститути держави виконують різноманітні функції, зміст яких насамперед залежить від рівня розвитку демократії.

Варто вказати, що не існує і в принципі не може бути повноцінної демократії без авторитетного і повноважного парламенту, оскільки саме він є унікальним інститутом представницької демократії і законодавчої влади, який, згідно зі своїм статусом, повинен виражати і захищати інтереси всіх соціальних груп населення. Передусім варто зазначити, що парламент в будь-якій державі, зокрема і в Україні, займає важливе

місце, оскільки це орган народного представництва, в руках якого зосереджена найважливіша сфера державної діяльності, а саме законодавча діяльність. Україна потребує нової моделі організації державної влади, в основу якої були б покладені європейські витоки парламентаризму як системи взаємодії держави і суспільства, для якої характерним є визнання провідної ролі у здійсненні державовладних функцій загальнонаціонального постійно діючого представницького органу.

Ю. Шемшученко, О. Ющик наголошують на тому, що парламентаризм в умовах правової держави – це передусім повноцінне конституційно-правове і законодавче забезпечення функціонування парламенту як представницького, законодавчого та вищого контрольного органу в державі. Такого повноцінного забезпечення в Україні досі не існує, воно ще має бути створене у ході здійснення парламентської реформи [8, с. 181].

При цьому уявляється, що витоками проведення парламентської реформи має стати: *по-перше*, реформа виборчої системи народних депутатів України; *по-друге*, втілення на законодавчому рівні результатів всеукраїнського референдуму (16 квітня 2000 р.) у частині зменшення чисельності народних депутатів; *по-третє*, ухвалення закону про опозицію; *по-четверте*, законодавче забезпечення реалізації контрольної функції парламенту України; *по-п'яте*, нормативно-правове забезпечення конституційно-правової відповідальності як народних депутатів України, так і в цілому Верховної Ради України.

Конституційність як основа конституціоналізму. Варто акцентувати увагу на тому, що базою правотворчого та правозастосовного процесу залишається припис статті 8 Конституції України, який вказує на те, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти ухвалюються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Втім, незважаючи на те, що зазначені конституційні приписи є аксіоматичними положеннями, проблема реалізації конституційно-правових норм на сучасному етапі вийшла за межі теоретичної площини. Сучасний законотворчий процес та правозастосовна практика в Україні досить часто відбуваються всупереч конституційним приписам, що в цілому протирічить основам конституціоналізму.

Важливо зазначити, що основною гарантією і критерієм відповідності норм права принципу його верховенству є їх конституційність. Конституція є єдиним в Україні нормативним актом, правовий характер якого є аксіоматичним [3, с. 133].

Більше того, як зазначав Ю. Тодика в монографічному дослідженні, правило про пряму дію конституційних норм необхідно застосовувати незалежно від того, чи роз'яснені і конкретизовані вони підзаконними нормативно-правовими актами. Це є загально визнаним принципом сучасного конституціоналізму [7, с. 26].

Незважаючи на тенденції останнього десятиліття у сфері конституційної правотворчості, варто зазначити і наголосити на тому, що забезпечення стабільності Конституції України як Основного Закону суспільства та держави набуває особливої актуальності та значення в сучасних умовах функціонування громадянського суспільства та державних інституцій. Адже стабільність конституції як юридична

ознака приводить до передбачуваного та прогнозованого розвитку суспільства та держави. З іншого боку, конституція не може не реагувати на перетворення, що відбуваються. Тому до будь-якої конституції рано чи пізно вносяться зміни та доповнення. Світовий досвід у цій царині свідчить про різні способи внесення таких змін залежно від виду конституції. І при цьому варто зазначити, що внесення поправок до чинної конституції за своєю складністю процедури суттєво відрізняється від порядку ухвалення самої конституції.

В основу конституційно-правової модернізації має бути покладений принцип пріоритету прав людини щодо держави. Особливої актуальності та значення набуває цей принцип у процесі зростання ролі громадянського суспільства, однієї з ознак якої є активний вплив політичних партій на сучасний процес державо - та правотворення в Україні. Адже історична практика розвитку людства вказує на те, що пріоритет права та прав людини щодо політики існує тільки в умовах демократичних режимів, коли правові норми базуються на універсальному принципі рівності всіх суб'єктів суспільних відносин, включаючи і державу.

Висновки. На нашу думку, акцентуючи увагу на конституціоналізмі як політико-правовому явищі та Конституції України, як установчому акті влади народу, потрібно насамперед усвідомити та зосередитися на такому: а) сутність сучасного європейського конституціоналізму (*Україна нормативно на міжнародному рівні закріпила свої євроінтеграційні прагнення*) полягає у створенні такої інституційної системи влади, практичне функціонування якої базується на конституційному принципі верховенства права для реалізації та належного забезпечення прав і свобод людини і громадянина. І тому подальша конституційна реформа має забезпечити баланс та рівновагу гілок влади через запровадження нормативних дієвих механізмів стримань і протизваг, пов'язуючи в такий спосіб конституціоналізм з обмеженням влади; б) Конституція України, яка проголошує принцип верховенства права, що є основним принципом конституціоналізму, має набути реального та виняткового значення акта вираження волі (влади) українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: академічний курс: підруч.: у 2-х т. Т. 1. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006.
2. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 2: Публічно-правова доктрина України / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2013. 864 с.
3. Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка / упоряд.: О. В. Петришин, С. В. Шевчук, О. Р. Дашковська та ін.; відп. за вип. О. В. Петришин. Харків: Право, 2010. 272 с.
4. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посібник / М. В. Афанасьєва, О. В. Батанов, А. А. Єзеров та ін.; за ред. А. Р. Крусян. Вип. 3: Сучасний український конституціоналізм. Одеса: Фенікс, 2015. 526 с.
5. Селіванов А. О. Реалії конституційного права України. Київ: Логос, 2015. 84 с.

6. Тацій В., Тодика Ю. Проблеми становлення сучасного конституціоналізму в Україні. *Право України*. 2001. № 6.

7. Тодика Ю. М. Конституція України: проблеми теорії і практики: монографія. Харків: Факт, 2000. 608 с.

8. Шемшученко Ю., Ющик О. Актуальні проблеми розвитку парламентаризму в контексті конституційного процесу. *Щорічник українського права*: зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. Харків: Право, 2009. № 1. 288 с.

REFERENCES

1. Pohorilko V. F., Fedorenko V. L. *Konstytutsiine pravo Ukrainy: akademichni kursy*: pidruch.: u 2 t. T. 1. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka», 2006.

2. *Pravova doktryna Ukrainy: u 5 t. T. 2: Publichno-pravova doktryna Ukrainy* / Yu. P. Bytiak, Yu. H. Barabash, M. P. Kucheriavenko ta in.; za zah. red. Yu. P. Bytiaka. Kharkiv: Pravo, 2013. 864 s.

3. *Problemy teorii prava i konstytutsionalizmu u pratsiakh* M. V. Tsvika / uporiad.: O. V. Petryshyn, S. V. Shevchuk, O. R. Dashkovska ta in.; vidp. za vyp. O. V. Petryshyn. Kharkiv: Pravo, 2010. 272 s.

4. *Problemy suchasnoi konstytutsionalistyky: navch. posibnyk* / M. V. Afanasieva, O. V. Batanov, A. A. Yezerov ta in.; za red. A. R. Krusian. Vyp. 3: Suchasnyi ukrainskyi konstytutsionalizm. Odesa: Feniks, 2015. 526 s.

5. Selivanov A. O. *Realii konstytutsiinoho prava Ukrainy*. Kyiv: Lohos, 2015. 84 s.

6. Tatsii V., Todyka Yu. *Problemy stanovlennia suchasnoho konstytutsionalizmu v Ukraini*. *Pravo Ukrainy*. 2001. № 6.

7. Todyka Yu. M. *Konstytutsiia Ukrainy: problemy teorii i praktyky*: monohrafiia. Kharkiv: Fakt, 2000. 608 s.

8. Shemshuchenko Yu., Yushchik O. *Aktualni problemy rozvytku parlamentaryzmu v konteksti konstytutsiinoho protsesu*. *Shchorichnyk ukrainskoho prava*: zb. nauk. pr. / vidp. za vyp. O. V. Petryshyn. Kharkiv: Pravo, 2009. № 1. 288 s.

O. Shernetska. Constitutionalism and the Constitution of the Country: Separate Aspects of the Relationship

The article is devoted to the theoretical and methodological foundations of constitutionalism and the Constitution of Ukraine, as well as certain aspects of their relationship. The concept of constitutionalism as a complex political and legal phenomenon and a system-forming category of constitutional law is studied. Attention is focused on constitutionalism as a system of ideas and principles, the origins of which are European scientific legal opinion. Constitutionalism has a special place in the system of constitutional and legal regulation of social relations, since the foundations of constitutionalism are primarily reflected in the norms and principles of the state constitution. Attention is drawn to certain aspects of the relationship between constitutionalism and the Constitution of Ukraine, as well as the need to introduce effective regulatory mechanisms of checks and balances, thereby linking constitutionalism with the limitation of power. The relationship between

Чернецька О. В. Конституціоналізм і Конституція України: окремі аспекти співвідношення

constitutionalism and the Constitution of Ukraine and their modern legal understanding in the conditions of the Ukrainian state-legal reality is analyzed. Constitutionalism itself as a category has its formal expression as a norm, which has a practical embodiment in the constitutional system of the state.

The author substantiates the need to understand the essence and significance of the foundations of constitutionalism as a political and legal phenomenon, the need to implement the foundations of modern European constitutionalism into the state-legal reality of the Ukrainian state and law-making, in particular, the need for further institutional reform of the system of state power in Ukraine to ensure the balance and equilibrium of the principle of distribution power, as the basis of the further democratic development of the Ukrainian state, as well as the proper implementation of the principle of the rule of law, which is the basis of constitutionalism in general.

Key words: *constitutionalism, Constitution of Ukraine, rule of law, constitutionalism, parliamentarism.*

Стаття надійшла до редколегії 13 січня 2023 року